

Voznikovenie celoveceskogo obščestva. Paleolit Afriki. Editura „Nauka“, Filiala Leningrad, 1977, 212 p., 71 figuri, 4 tabele

Cercetările arheologice în domeniul paleoliticului, care se practică de mai bine de o sută de ani în lume, au dus în ultimele decenii la descoperiri de valoare excepțională pentru adâncirea cunoașterii istoriei omului, a culturii lui materiale și spirituale, a apariției și formării societății. În tot acest răstimp în Europa, și apoi și în celelalte continente, s-a acumulat un vast material documentar, care treptat a și fost pus în circuitul științific.

Numărul mare al publicațiilor mai vechi și mai noi și depozitarea colecțiilor în și mai numeroasele muzee și institute de profil face tot mai dificilă consultarea acestora. Pe de altă parte, importanța descoperirilor mai recente și noile metode de investigație au făcut necesară reluarea în studiu a întregii documentații în vederea formulării unor concluzii istorice concrete pe baza concepției materialismului dialectic.

În acest scop, Institutul de arheologie al Academiei de științe a U.R.S.S. a inițiat în ultimii ani publicarea unor importante lucrări asupra paleoliticului, punându-se în valoare atât documentația națională și mondială, cât și experiența școlii sovietice în acest domeniu.

Avem în vedere lucrări care cuprind tematica epocii pe zone mai restrânse, republicane, cum este de exemplu, cea publicată de N.A. Chetraru la Chișinău în 1973, intitulată „Monumente paleolitice și mezolitice”¹, în care sînt valorificate descoperirile de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, și lucrarea de proporții mai întinsă, cu caracter unional, intitulată „Epoca de piatră pe teritoriul U.R.S.S.”², apărută la Moscova în 1970, suplimentată de mai multe fascicule ale unei ediții speciale de materiale „Buletinul izvoarelor arheologice”. În primul caz lucrarea are caracter monografic, în cel de-al doilea, o culegere de 12 studii de sinteză, care se referă la paleolitic, mezolitic și neolitic, studii speciale fiind dedicate problemelor producerii uneltelor de piatră și artei epocilor studiate.

Ultima carte apărută în acest domeniu este cea pe care o prezentăm în cele ce urmează și este intitulată „Apariția societății. Paleoliticul Africii”, care reprezintă primul

volum din seria „Paleoliticul lumii”, realizat de membri ai sectorului de paleolitic al Institutului de arheologie din Leningrad. Volumul cuprinde două părți distincte. Prima, intitulată „Apariția societății umane”, este semnată de P.I. Boriskovski, care tratează probleme de interes general pentru epoca studiată, legate de apariția omului și mediul natural, cronologia epocii vechi a pietrei și istoria primelor etape ale societății.

Această parte, care are și un important caracter instructiv, dă posibilitatea cititorului să-și facă o imagine generală clară asupra apariției omului, metodelor de investigație, datării și periodizării arheologice în domeniul paleoliticului.

În cadrul primului capitol, P.I. Boriskovski se oprește asupra problemelor mediului natural în eopleistocen și în pleistocen. Cuaternarul sau antropogenul, caracterizat de schimbări bruște de temperatură, este apreciat la 3—3,5 milioane ani vechime, cuprinzînd toată istoria omenirii de la începuturi pînă în zilele noastre.

Limita inferioară a cuaternarului a constituit și constituie încă obiectul a numeroase dezbateri, fără a se fi ajuns la un consens. În această problemă, ca și în aceea a periodizării geologice în general, autorul adoptă punctul de vedere expus de I.K. Ivanova încă în 1965³, care alături de majoritatea cercetătorilor sovietici în acest domeniu stabilește această limită la nivelul depunerilor continentale ale villafranchianului inferior.

Teritoriile Europei, ale nordului Asiei și Americii de Nord au fost ocupate periodic de ghețari, care în interpretarea autorului au barat răspîndirea populațiilor paleolitice și au prilejuit izolarea unor comunități primitive. Mișcări mai importante s-au petrecut doar în perioadele interglaciare. Cît privește zonele periglaciare, populate de timpuriu de omul paleolitic, treptat au fost afectate de soliflucții, ceea ce a dus la deplasarea și de multe ori la distrugerea dovezilor de locuire. Doar Africa și sudul Asiei, Australia și America de Sud n-au fost ocupate de ghețari. În aceste zone ghețurile s-au instalat numai pe crestele montane, dar cu acestea nu s-a putut stabili o sincronizare. Teritoriile mai joase au fost

¹ N.A. Chetraru, *Pamjatniki epoh paleolita i mezolita*, Chișinău, 1973.

² *Kamennii vek na territorii SSSR*, Moscova, 1970.

³ I.K. Ivanova, *Gheologičeskii vozrast iscopaemogo celoveka*, Moscova, 1965.

afectate periodic de umiditate excesivă, perioade pluviale, și de climat secetos și arid în perioadele interpluviale. Plină în prezent nu există o schemă unanim acceptată a succesiunii lor, comparabilă celei a perioadelor glaciare din Alpi. Sînt unele scheme stabilite pentru teritorii restrînsse, dar ele nu pot fi corelate cu certitudine.

O schemă mai clară și mai bine documentată s-a stabilit pentru Africa răsăriteană, unde sînt concentrate și cele mai importante descoperiri paleolitice. Aici s-au identificat 4 perioade pluviale separate de perioade interpluviale, schemă folosită adesea ca etalon cronologic și pentru alte zone ale Africii. Încercările de a sincroniza perioadele pluviale din sud cu cele glaciare din nord n-au dus la rezultate unanim acceptate, deși se admite, în general, legătura dintre ele.

Stabilirea ritmicității perioadelor glaciare și pluviale în limitele cuaternarului permite realizarea cronologiei și periodizării relative a descoperirilor paleolitice legate cu siguranță de anumite sedimente geologice. În acest sens o deosebită importanță o are studierea stratigrafiei așezărilor paleolitice din peșteri și între acestea a celor cu mai multe straturi de cultură în primul rînd, stabilitatea sedimentelor de peșteră fiind mai sigură. La aceasta se adaugă materialele paleozoologice și paleobotanice identificate în astfel de sedimente și bineînțeles, materialul arheologic însuși — piesele de piatră și os, tipologia și tehnica lor de cioplire, obiectele de artă, studiat pe colecții și în comparație.

În ultimele decenii însă se pune tot mai mare accent pe datarea absolută, domeniu în care se folosesc diverse metode de la cea a lui M. Milaneovici pînă la cele mai moderne folosite în prezent.

Metodele mai larg folosite sînt cele fizice, bazate pe studierea descompunerii elementelor radioactive care intră în componența materialelor organice. Pentru paleolitic se folosește în primul rînd metoda radiocarbonului aplicată pe lemn, turbă, os și cărbune. Posibilitățile de datare sînt însă limitate în timp. Mai multă siguranță prezintă cele care nu depășesc 60 000 de ani vechime, dar și aici se impune un coeficient de probabilitate de ordinul sutelor și chiar mai mare. Se produc și multe erori, de aceea, în vederea stabilirii unor concluzii istorico-arheologice serioase, se impune repetarea analizelor și verificarea datelor ce urmează a fi luate ca bază. Metoda cu potasiu-argon se folosește în primul rînd pentru sedimentele vulcanice, a căror vechime depășește 400 000 de ani. În ceea ce privește sedimentele mai recente se produc multe erori. Mai eficientă s-a dovedit metoda geocronologică de studiere a varvelor lutoase depuse de apele provenite din topirea ghețurilor în lacurile periglaciare din nordul

Europei, în perioada retragerii ultimei glaciațiuni Würm. S-a stabilit că fiecare varvă s-a format în decursul unui an. Metoda a dat rezultate foarte bune în datarea absolută a stațiunilor din etapa finală a paleoliticului și din mezolitic, cuprinse în perioada 8—15 mii de ani în urmă.

În celelalte două capitole ale primei părți sînt dezbătute problemele care implică evoluția maimuțelor antropoide, apariția omului, a primelor unelte și a societății umane. Amintind că numai cu două decenii în urmă era un fapt stabilit începutul istoriei omenirii cu 800 000 de ani în urmă, odată cu apariția pitecantropului de Java, autorul arată că ultimele descoperiri dovedesc că vechimea omului depășește vîrsta de 2 600 000 de ani și că istoria omenirii trebuie reconsiderată în funcție de numeroasele descoperiri arheologice și paleoantropologice din Africa. Sînt formulate principiile teoretice de bază asupra saltului care s-a produs și a separat omul de maimuță, societatea umană de turma de animale. În această discuție sînt antrenate, alături de importanțele descoperirilor din Africa, cele din sudul și sud-estul Asiei și din Europa. În această problemă ni se pare binevenită sublinierea făcută cu privire la reflecția lui G. Koenigswald, potrivit căreia noțiunea de „leagăn al omenirii” este o iluzie și că este puțin probabil că evoluția de la driopitec la australopitec, apoi la pitecantrop, neandertal și la *Homo sapiens* s-a petrecut într-o singură zonă sau chiar pe un singur continent. Criteriul arheologic de bază în aprecierea omului este munca sistematică depusă de acesta pentru cioplirea uneltelor.

Ambii autori ai volumului se situează pe poziția specialiștilor care recunosc natura umană a lui *Homo habilis* de la Olduvai și autenticitatea uneltelor de piatră cioplită descoperite în asociere cu resturile fosile.

Cea de-a doua parte, semnată de G.P. Grigoriev, are un caracter mai special, aici fiind luate în discuție problemele concrete ale paleoliticului Africii, legate de descoperirile paleoantropologice și arheologice din Tanzania, Nubia și Libia în special. În limitele acestor teritorii, dar mai cu seamă în defileul Olduvai în Tanzania s-au descoperit și cercetat multilateral mari grupe de stațiuni paleolitice cu straturi de cultură bine conservate, care au devenit cheia înțelegerii paleoliticului Africii în general. Într-o mai mică măsură sînt antrenate în dezbaterile colecțiile de materiale provenite din Africa apuseană, Congo și Senegal, întrucît acestea provin din culegeri la suprafață sau din săpături mai vechi, practicate cu metode acum depășite.

În studiul său, G.P. Grigoriev ia în discuție multe din interpretările și teoriile emise de autori străini, reexaminează critic materialele

publicate de aceștia și formulează propria sa concepție asupra dezvoltării culturilor paleolitice din Africa. Într-o măsură importantă autorul urmează calea tratată de S.N. Zamiatin și G.P. Sosnovski, delimitând două zone mari în dezvoltarea paleoliticului lumii. În prima zonă include Europa și Asia Anterioară, iar în cea de-a doua Africa și restul Asiei.

În interpretarea sa, pe teritoriul celei de-a doua zone, cultura de tip musteriană a avut o durată lungă, ocupând și perioada ce corespunde paleoliticului superior în prima zonă. În acest timp în Africa și o parte a Asiei s-a dezvoltat o cultură postmusteriană specifică, caracterizată de unele cioplite în tehnică musteriană, nuclee levalloasene și discuri în amestec cu piese specifice paleoliticului superior european. În etapele târzii ale acestui postmusterian apar microlite. Postmusterianului îi sînt atribuite cultura ateriană, răspîndită în nordul Africii și cea sibeliană, mai recentă din Egipt.

În etapa actuală a cercetării paleoliticului sînt numeroase probleme care, prin modul de abordare, au rezolvări diferite. Faptul aduce după sine discuții științifice vii, contradictorii, dar diversele puncte de vedere sînt dezbătute ani de-a rîndul în paginile revistelor și la întrunirile cu tematică specială.

Și în volumul de față sînt unele probleme rezolvate în mod deosebit. S-a considerat înău util (așa cum ne avertizează redacția) ca astfel de probleme controversate să apară ca atare, pentru ca cititorul să ia cunoștință de stadiul dezbaterilor și să fie ferit de abordări înguste, dogmatice, în problemele unui domeniu ca paleoliticul în care mai sînt așa de multe de cercetat și de clarificat.

Principala contradicție în cartea de față se referă la postmusterianul Africii. Concepția originală a lui G.P. Grigoriev este încă insu-

ficient cunoscută în cercurile de specialitate, ca atare ea n-a fost confirmată, dar nici respinsă, și este introdusă ca o ipoteză de lucru.

Așa se face că în prima parte a volumului, redactată de P.I. Boriskovski pe baza unor materiale și date științifice riguros verificate, aceasta nu este inclusă.

Cea de-a doua problemă se referă la vechimea începutului procesului de antropogeneză. La acest capitol G.P. Grigoriev ia în discuție și prezintă pe larg descoperirile mai recente din Etiopia și Kenia (bazinul rîului Omo și malurile lacului Rudolf) — Kanapoi, Lothagam și Koobi-Fora — o atenție deosebită acordînd craniului 1470. Pe baza acestora admite că vechimea muncii ar trebui coborîtă pînă la 3 milioane de ani, iar resturile australopithecinelor și începutul procesului de omimizare pînă la 10 000 000 de ani (p. 79 și tabelul nr. 4, p. 80). După prezentarea succintă a ipotezelor mai importante în acest domeniu conchide că australopithecinele constituie o grupă unitară, probabil o singură specie, de care *Homo habilis* este apropiat, iar prin el unește întreaga grupă cu omul 1470 (reprezentant al unei grupe superioare de hominide, mai vechi decît omul de la Olduvai, cu oase subțiri și capacitate craniană mare).

Prezentarea unor puncte de vedere diferite în rezolvarea problemelor principale ale paleoliticului reprezintă, credem, un merit în plus pentru această valoroasă ediție, care pune la dispoziția specialiștilor un text concentrat, realizat pe baza unei documentații vaste, ce devine din ce în ce mai greu de cuprins. Tezele și ipotezele expuse oglindesc cu fidelitate problemele și stadiul lor de rezolvare atît în antropologie cît și în arheologia paleoliticului.

Maria Bitiri

S. N. KORENEVSKI, *O metallicheskih toporah severnogo pricernomoria, srednego i nijnego povolijia epohi srednei bronzi*, SA, 4, 1976, p.16—31

Aparținînd mării grupe a topoarelor cu gaură transversală și tăiș vertical (Schafloch-äxte), topoarele de tip estic sau răsăritean (termen prin care au fost desemnate de Alexandru Vulpe cele câteva exemplare ale acestui tip descoperite pe teritoriul României și pe care, din lipsa altuia mai potrivit, l-am extins la întreaga grupă nord-pontică) reprezintă o categorie bine individualizată tipologic și geografic. Mai multe studii (O.A. Krivțova-Grakova, V.P. Șilov, E.N. Cernih, A.M. Leskov etc.) au încercat lămurirea atît a încadrării lor cronologice și tipologice, cît și a apartenenței lor culturale, fără însă a se ajunge la un consens general asupra proble-

melor amintite. Datarea topoarelor de tip estic, largă și imprecisă — secolele XV-I-XII î.e.n. — atribuirea lor unor medii culturale diverse (ceramică decorată cu brîuri netede, cultura catacombelor — E.N. Cernih; cultura Srubnaia — O.A. Krivțova-Grakova, V.P. Șilov, A.M. Leskov) au reprezentat deseori surse de confuzii pentru cei interesați de circulația pieselor în discuție. Mai nou, S.N. Korenevski, bazîndu-și studiul pe aproape toate exemplarele cunoscute ale tipului estic de topoare cu gaură transversală de înmănusare — 73 de descoperiri —, a reușit realizarea unei analize aprofundate, lămurind în bună parte problemele puse.